
ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

<https://doi.org/10.31392/VAN-2023.43-44.27>
УДК 001:21/29

СТАНОВЛЕННЯ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА ЯК НАУКИ

Поливач Марія Анатоліївна

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри журналістики та мовної комунікації,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

e-mail: mariapolyvach@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0975-4987>

Анотація. У статті розглядається взаємодія та вплив науки і релігії одна на одну. Наводяться різні думки дослідників з даного питання. Так, наприклад, на думку дослідника еволюційної психології Робіна Данбара, релігія еволюціонувала як спосіб дозволити багатьом людям одночасно брати участь в діях, які виробляють ендорфіни. Багато релігійних ритуалів, як-от пісні, танці та прийняття різних позицій для молитви, «є надзвичайно хорошими активаторами системи ендорфінів», зазначає він. Відмічено новий погляд на вивчення науки та релігії теологічного антрополога Луїса Ов'єдо, який зазначає, що нове наукове дослідження релігії знає, в основному, три головні напрями, досить пов'язані один з одним і часто доповнюють один одного, але кожен іноді йде своїми шляхами: когнітивно-психологічний; біолог-еволюціоніст; і неврологічний. У статті проілюстровано історію становлення нової науки – релігієзнавства, яка сформувалася в Європі у другій половині XIX ст., хоч окремі знання про релігію почали з'являтися у давні часи – в Китаї, Індії, Греції. Як система наукових поглядів, релігієзнавство постало на межі філософії, психології, соціології, антропології, етнографії, археології, мовознавства, порівняльної міфології, фольклористики та інших галузей знань. Зазначено причини появи даної науки, а саме: по-перше, процес диференціації наукового знання, який охопив духовний клімат тодішнього суспільства, здійснювався не без впливу позитивізму. По-друге, з цим процесом пов'язана необхідність систематизації та упорядкування накопиченого знання про релігію. Основоположником релігієзнавства є англійський історик-етнограф Едуард Барнетт Тайлор (1832 – 1917 рр.), який досліджував вірування первісних народів, причину появи та особливості анімізму, зв'язок первісних релігій з розвинутими релігійними системами, започаткував культурницький підхід до аналізу релігії. Найбільш відомі його праці «Первісна культура» та «Антропологія».

Ключові слова: релігія, релігієзнавство, наука, віра, Бог, знання, Едуард Барнетт Тайлор.

Постановка проблеми. Актуальність статті полягає у дослідженні вивчення релігії наукою; встановлення того, як релігія впливає на життя людини в суспільстві та на її моральні цінності.

Метою статті є характеристика становлення релігієзнавчої науки.

Історіографічний огляд. Важливе значення в дослідженні теми відіграє історіографія проблеми. Щодо зародження релігії та її визначення було використано дослідження Н. П. Пивоварова, Ф. Шлейермахера, В. Віндельбанда, К. Юнга, Е. Як галузь гуманітарного знання, релігієзнавство було описане в працях: В.І. Лубського,

---

В. І. Теремка, М. В. Лубської, Т. М. Кучера, К. Тіле, М. Мюллера, П. Шантепі де ля Соссе, С. Д. Абрамовича, М. Чікарькова та ін.

Виклад основного матеріалу. Відколи людство почало задумуватися, звідки походить і на чому ґрунтується віра в надприродне, потойбічне, відтоді беруть початок релігієзнавчі знання, які згодом розвинулися у складну, багатоаспектну, полідисциплінарну науку – релігієзнавство, що постало на перетині різних дисциплін, живиться їх набутками, одночасно збагачуючи їх.

Різним є бачення предмета, специфіки, завдань, методологія конфесійного (зорієнтованого на апологію релігії) й академічного (досліджує релігію зі світських позицій) релігієзнавства, непростим був і розвиток їх, але спродуковані ними знання про феномен релігії, особливості релігійних систем різних народів і за різних часів розширюють горизонти бачення людиною світу і себе у світі.

Прагнення людини до пізнання світу, до самопізнання – невичерпне і вічне. У процесі пізнавальної діяльності вона формує себе як особистість, набуває фахових знань, акумулює енергію для подальших інтелектуальних і духовних пошуків. Різні системи знань відкривають перед нею свої обшири. Однією з особливих систем, у координатах якої фігурують проблеми духовного самовизначення людини у світі, її розуміння і тлумачення трансцендентного (потойбічного), надприродного, є релігієзнавство.

На думку дослідника еволюційної психології Робіна Данбара, релігія еволюціонувала як спосіб дозволити багатьом людям одночасно брати участь в діях, які виробляють ендорфіни. Багато релігійних ритуалів, як-от пісні, танці та прийняття різних позицій для молитви, «є надзвичайно хорошими активаторами системи ендорфінів», зазначає він [Амброзіно, 2021]. Отже, релігія – це зв'язок з Вищим, зі Святим, відкритість і довіра до Нього, готовність прийняти як керівне начало свого життя те, що виходить від Вищого і відкривається людині при зустрічах із ним» [Пивоварова, 2014, с. 45].

Релігія, як людський феномен, що виражається в почутті залежності, переживання набожності, трансцендентності представлена у Ф. Шлейермахера: «Сутність релігії полягає у цілісному переживанні свого зв'язку з Богом, живому почутті залежності індивіда від вищих сил» [Шлейермахер, 1994, с. 101]; В. Віндельбанда: «Релігія не відповідає жодній особливій сфері розумних цінностей. Єдина розумна основа, властива саме релігії як такій, зводиться до вимоги пережити сукупність усіх розумних цінностей в абсолютній єдності, недосяжній для жодної з форм нашої свідомості» [Виндельбанд, 1995, с. 62].

Деякі вчені вважають релігію в цілому творенням і функцією людини. Зокрема, К. Юнг визначав релігію «особливою установкою людського розуму, [...] уважний розгляд, спостереження за деякими динамічними факторами, зрозумілими як «сили», духи, демони, боги, закони, ідеї, ідеали та всі інші назви, дані людиною подібним факторам, виявленим нею у своєму світі як могутніх, небезпечних, «релігія» – це поняття, що позначає особливу установку свідомості, зміненої досвідом нумінозного (божественного переживання)» [Юнг, 1991, с. 134-135].

Сер Джон Маркс Темплтон (американський підприємець і філантроп, котрий більшу частину своїх статків пожертвував на потреби науки і релігії) вважав релігійну віру та практику динамічною, просоціальною силою – силою добра у світі, частиною та навіть джерелом вирішення широкого кола проблем, з якими ми

стикаємося, як-от бідність і хвороби. Але релігії часто асоціюються з негативними соціальними результатами, такими як нетерпимість і конфлікти. Як ми можемо збільшити соціальні дивіденди, пов'язані з релігійною вірою та практикою, і зменшити негативні наслідки, які можуть виникнути, коли релігії змішуються з іншими факторами, такими як страх чи жадібність? [Templeton Religion Trust, 2023].

За даними теологічного антрополога Луїса Ов'єдо нове наукове дослідження релігії знає, в основному, три головні напрями, досить пов'язані один з одним і часто доповнюють один одного, але кожен іноді йде своїми шляхами: когнітивно-психологічний; біолог-еволюціоніст; і нейронауковий.

1. Когнітивний (пізнавальний) підхід (КП). Оскільки так звана когнітивна наука про релігію є основною програмою в новому науковому підході до релігійних явищ, варто представити її основні положення та погляди. Список авторів і робіт, які в основному започаткували цю галузь, великий, але є роботи, які можна вважати «класикою» в цій галузі: Е. Томас Лоусон та Роберт Н. МакКолі – «Reasoning Religion: Understanding Cognition and Culture», 1993 р.; П. Боєр – «Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought», 2001 р.; С. Атран – «In Gods We Trust: The Evolutionary Landscape of Religion Oxford University Press», 2002 р.; Джастін Л. Барретт – «Why Would Anyone Believe in God? (Cognitive Science of Religion)», 2004 р.; Г. Вайтхаус – «Modes of Religiosity: A Cognitive Theory of Religious Transmission (Cognitive Science of Religion)», 2004 р. Когнітивний підхід є результатом поєднання двох теоретичних поглядів: спроби описати ментальні структури, які виробляють релевантну (міра відповідності отриманого результату бажаному) інформацію для релігійних вірувань, і еволюціоністська теорія, яка намагається зрозуміти адаптивні фактори, які могли б допомогти релігії виникнути та зберегтися протягом історії. Використовуючи порівняння, намагаючись краще зрозуміти релігію, КП грає в академічну гру, правила якої визначаються виключно когнітивною психологією та еволюціоністськими поглядами на людську природу. Два головних переконання, які надихають на таку думку, полягають, по-перше, в тому, що ми можемо все більше й більше знати внутрішню логіку та функціонування людського розуму та те, як він обробляє інформацію, і, по-друге, що ми поступово розкриваємо механізми, які допомагають людям розвиватися та процвітати, або виживати й розмножуватися. У структурі, в якій поєднуються обидва підходи, релігія стає предметом, до якого легко застосувати нову евристику (наука, яка вивчає творчу діяльність, методи, які використовуються у відкритті нового і в навчанні) та тематичне дослідження для перевірки валідності цієї структури. Головною передумовою в цьому випадку є те, що люди – як частина тваринного світу – дотримуються правил, які максимізують виживання та розмноження, і що наші розумові здібності розвиваються як потужний засіб для покращення нашої адаптації до навколишнього середовища.

2. Біологічний підхід. Другою теоретичною основою в наукових дослідженнях релігії є еволюційна адаптація. Згідно з цим підходом, релігія має сенс у тому, що вона сприяє виживанню та розмноженню людини. У рамках цього підходу немає чіткого консенсусу щодо основної думки, і пропозиції множаться. Навіть якщо ментальні структури, які сприяють релігійним віруванням, можна справедливо описати, далеко не ясно, чи корисні такі ментальні установки для адаптації до ворожого середовища та підтримки добробуту соціального суб'єкта. Дві

основні теорії змагаються, щоб дати найкраще пояснення. Першу можна описати як мінімалістичну: релігія є лише епіфеноменом (це вторинне явище, яке виникає поряд або паралельно з первинним явищем) або побічним продуктом нормальних психічних функцій, але без користі чи практичного застосування; це скоріше «відволікання», яке відверне нашу увагу від більш корисної діяльності. Друга теорія намагається визначити можливі застосування релігійної поведінки, які могли виникнути в ході еволюції людини. Припускається, що навіть якщо психічні риси, які породили релігійні вірування та практики, спочатку були марними, вони поступово стали корисними, інакше вони б зникли. Це можна розуміти в терміні «екзаптації» (піднесений настрій з відтінком захвату), тобто ідеї про те, що ознаки, які спочатку мали іншу функцію або не мали жодної функції, можуть набути нової функції в ході подальшої еволюції. (Типовим прикладом екзаптації є пір'я птахів, яке спочатку служило для регуляції температури тіла, а згодом стало засобом для польоту).

3. Нейронауковий підхід. Третій напрям нового наукового дослідження релігії йде шляхом, відкритим нейронаукою (комплекс наукових дисциплін, які займаються вивченням нервової системи на різних рівнях, від молекулярного до рівня цілого організму). Цей підхід останнім часом пережив період великого ентузіазму та очікувань, період зростання та остаточну стадію занепаду. Ймовірно, нинішній занепад можна пояснити контрастом між бажаними очікуваннями в дев'яностих і оманами, яких ми зазнали останнім часом. Повчально згадати, як такі вчені, як М. Персінгер («Neuropsychological Bases of God Beliefs», 1987 р.), висунули деякі теорії про те, як релігійні переживання можуть бути створені за допомогою нейронних механізмів у деяких областях мозку, які можуть бути легко доступними та маніпулювати ними. Така програма спонукала будувати пристрої, які могли б через електромагнітні імпульси викликати містичні стани. Незважаючи на початковий очевидний успіх, складність повторення таких результатів викликала багато сумнівів і зумовила завершення багатьох таких програм. Інша дослідницька програма, проведена Ньюбергом і Д'Аквілі (2006 р.), сканувала мозок людей у глибокій медитації. Їх опубліковані результати вказали на «точку Бога» в мозку, нейронну структуру, яка бере участь у інтенсивних релігійних переживаннях. Знову ж таки, спроби відтворити результати не підтвердили таку теорію. Інші дослідження, як-от дослідження Маріо Борегарда (2007 р.), показали, що під час релігійної розумової активності було задіяно кілька областей мозку, тому не можна стверджувати, що одна нейронна мережа є основним джерелом релігійного пізнання. Незважаючи на інші спроби в цьому напрямку, ця програма була поступово залишена, ймовірно, через те, що нейробіологи усвідомили межі методів нейровізуалізації в правильному розпізнаванні нейронних активацій щодо дуже складних психічних функцій, таких як ті, що пов'язані з релігійними віруваннями та практиками. Мрія вчених полягала в тому, щоб з'ясувати, які «психічні сфери» були задіяні в релігійному пізнанні, можливо також вдавшись до «жорсткішого» наукового підходу до релігії, подібного до тих, які обіцяє нейронаука.

Варто, однак, підкреслити, що нові наукові підходи до релігії не враховують належним чином почуття сакрального та інтенсивність духовних переживань у основі релігії. Їхня мета декларативно скромніша: визначити ментальні структури, які упереджують або виявляють погляди на трансцендентність (філософський

термін, що характеризує те, що принципово недоступне досвідному пізнанню або не ґрунтується на досвіді) і надприродні агенти, і розрізнити їхню адаптивну цінність. У будь-якому разі це могло б стати великим внеском у розуміння релігії, за умови, що проблеми та межі цих підходів будуть прийняті серйозно до уваги [Oviedo, 2019].

Повернемося до науки «релігієзнавство». На думку дослідників: В.І. Лубського, В.І. Теремкві, М.В. Лубської, *релігієзнавство* – це гуманітарна наука, яка досліджує суспільно-історичну природу релігії, механізм її соціальних зв'язків з політичними, економічними, духовними системами суспільства, особливості їх впливу на віруючих [Лубський, 2005, с. 9-10].

На томість, на думку Т.М. Кучера, *релігієзнавство* – це автономна, особлива дисципліна гуманітарного знання, об'єктом всебічного вивчення якого є феномен релігії в найрізноманітніших соціокультурних чи структурних виявах, зв'язках і взаємовпливах.

Феномен релігії та його структура є винятковими об'єктами релігієзнавства. Інші дисципліни гуманітарного знання: філософія, право, політологія – також включають релігію до сфери зацікавленості, однак, по-перше, ті чи ті окремі науки розглядають феномен релігії лише у відповідних аспектах і, по-друге, як структурний компонент поряд з іншими, не менш важливими компонентами, що включаються до системи тієї чи іншої науки [Кучера, 2016, с. 6].

Як наука у системі наук релігієзнавство тісно пов'язане з іншими дисциплінами.

Особливий зв'язок існує між релігієзнавством та філософією, яка вирішує ті ж само екзистенціальні проблеми, що й релігія, хоча філософія є продуктом незалежної індивідуальної свідомості, а релігія виражає колективну духовну позицію.

Чи не найважливішим для релігієзнавства є контакт з психологією, яка описує душевну діяльність людини і дає значний матеріал для розуміння законів протікання психічних процесів. Певне значення мають також фізіологія та медицина (психіатрія) – без опори на їхні досягнення важко зрозуміти роль тілесно-матеріального начала (мозок тощо) в психічній діяльності або грань, за якою закінчується релігійність і починається релігійна манія – підґрунтя фанатизму.

Оскільки релігія – це не тільки факт життя індивідуальної душі, а й фактор суспільного життя, то великого значення для релігієзнавства набуває соціологія, яка розглядає релігії в аспекті їх суспільних функцій (скажімо використання релігії тими чи іншими політичними маніпуляторами).

Опис тих чи інших релігійних систем невіддільний від історії та археології, які допомагають усвідомити динаміку розвитку різноманітних релігій, зв'язок цього розвитку з соціально-політичними та економічними обставинами епохи, повертають до життя прадавні сакральні (священні) предмети, реставрують культу, які віджили своє, тощо.

Релігієзнавство не менш тісно пов'язане з етнографією, яка описує духовний світ, звичаї й ритуали побут, мистецтво, костюми (в тому числі й сакральні) різних народів світу.

Релігієзнавство не обходиться без допомоги філології у сфері аналізу сакральних текстів, їхніх варіантів та мовно-літературних особливостей, що важливо для зрозуміння ідейного змісту священних і богослужбних книг.

Навіть природничі науки скажімо, фізика й астро-фізика, геологія чи генетика можуть допомогти релігієзнавцям в з'ясуванні ступеня змістовності того чи іншого священного міфу, особливо ж міфу космогонічного, міфу про творіння землі або міфу про виникнення людства. Сьогоднішнє релігієзнавство невимушено використовує методологію математики й кібернетики в структурному аналізі й моделюванні особливостей релігійного типу мислення або, знову ж таки, при аналізі релігійних текстів [Абрамович, 2004, с. 10-11].

Протягом століть відносини між наукою та релігією варіювалися від конфлікту та ворожнечі до гармонії та співпраці, тоді як різні мислителі стверджували, що ці дві концепції за своєю суттю суперечать і є абсолютно різними, – зазначають К.Л. Тігпен, К. Джонсон, К. Фанк [Thigpen, 2020].

Як галузь гуманітарного знання, релігієзнавство сформувалося в Європі у другій половині XIX ст., хоч окремі знання про релігію почали з'являтися у давні часи – в Китаї, Індії, Греції. Як система наукових поглядів, воно постало на межі філософії, психології, соціології, антропології, етнографії, археології, мовознавства, порівняльної міфології, фольклористики та інших галузей знань [Лубський, 2005, с. 10]. Немає консенсусу серед вчених щодо найкращого способу вивчення релігії, проте, однією з багатьох причин цієї невдачі є те, що кожна дисципліна, залучена для вивчення релігії, має свої відмінні методи та теми, і вчені часто не погоджуються щодо того, як вирішити неминучі конфлікти між цими різними інтелектуальними перспективами. Інша причина полягає в тому, що питання про походження та функції релігії часто змішуються з питаннями про істинність релігії, і це призводить до суперечок, які, як правило, перешкоджають розвитку загальних концепцій, методологій і проблем [Segal, 2023].

Причини появи релігієзнавства можна назвати такі. По-перше, процес диференціації наукового знання, який охопив духовний клімат тодішнього суспільства, здійснювався не без впливу позитивізму. По-друге, з цим процесом пов'язана необхідність систематизації та упорядкування накопиченого знання про релігію [Кучера, 2016, с. 6].

Основоположником релігієзнавства є англійський історик-етнограф Едуард Барнетт Тайлор (1832 – 1917 рр.), який досліджував вірування первісних народів, причину появи та особливості анімізму, зв'язок первісних релігій з розвинутими релігійними системами, започаткував культурницький підхід до аналізу релігії. Найбільш відомі його праці «Первісна культура» та «Антропологія».

Релігія як особливий феномен, що концентрує в собі духовну діяльність людини, була сферою досліджень англійського філософа Герберта Спенсера (1820 – 1903 рр.), англійського історика, етнографа Джеймса-Джорджа Фрезера (1854 – 1941 рр.), австрійського психолога Зигмунда Фрейда (1856 – 1939 рр.), французького соціолога, етнологів Леві-Брюля Люсьєна (1857 – 1939 рр.) та ін. Спираючись на емпіричні (все те, що отримано шляхом експерименту, на практиці, засноване на досвіді, спостереженні) дані, вдаючись до раціональних методів їх інтерпретації, вони намагалися сформулювати загальнонауковий погляд на особливості зародження та розвитку релігійних уявлень, виробити універсальні засади науки про релігію. За тогочасних умов це викликало відчутний спротив європейських теологів, які побоювалися, що порівняльний аналіз різних релігій неминуче спричинить ревізію християнських цінностей. Одним із використовуваних ними аргументів було

й те, що не варто вивчати релігію за допомогою раціональних методів, оскільки за своєю суттю вона є ірраціональною (позасвідомою). Але це вже не могло ослабити уваги європейської науки до релігієзнавства [Лубський, 2005, с. 10].

Основними першоджерелами, на підставі яких відбувалось упорядкування і систематизація знань про релігію, були такі:

1. Свідчення місіонерів і мандрівників про релігійні вірування і культу здебільшого неєвропейських народів. Чому неєвропейських? Тому що в християнських країнах Заходу і мусульманських країнах Сходу побутувала думка про самодостатність і виняткову авторитетність Священних книг для вивчення релігій. Для чого вивчати християнство, якщо його істини вже містяться в Біблії? Це гальмувало розвиток знань про релігію.

2. Праці дослідників міфологічної проблематики, особливо тих, хто досліджував грецькі, єгипетські, ассирійські міфи.

3. Італійський філософ Ж. Батист Віко у праці «Принципи нової науки» вводить положення історизму. Від цього часу релігія почала розглядатися як один з елементів життя суспільства, що потребує вивчення.

4. Мовознавчі пошуки орієнтовані на вивчення східних мов і релігій. Відкриття санскриту відіграло надзвичайно важливу роль у розвитку знань про релігію.

5. Досвіди раціонального осмислення релігії, які з'явилися з появою філософії релігії.

6. Нові археологічні відкриття.

7. Відкриття в галузі етнографії, антропології та фольклору.

Перші автори, які торкалися проблем релігії, з'являються у X – XI ст. серед мутекалімів (знавці схоластичних богословських шкіл). Згадують про релігійні вірування й арабські учені-енциклопедисти, письменники Альберуні («Про Індію») і Ам Шахестані. Їхні трактати написані з позиції стороннього спостерігача, що обумовило неупереджений аналіз існуючих на той час віровчень і уявлень про світ.

Спонукальною причиною до оформлення релігієзнавства як окремої дисципліни стало поширення методу вивчення релігії. Цей стимул дістав назву компаративістський (порівняльний). Учені, які користувалися цим способом вивчення різних вірувань, вдавалися до зіставлення релігійних віровчень і світобачення за різноманітними критеріями, наприклад, як спільні віроповчальні принципи окремих культів, ритуальні елементи, мовні еквіваленти назв божеств та ін.

Німецький і англійський філолог Макс Мюллер (1823 – 1900 рр.) на підставі лінгвістичних досліджень довів, що найменування богів у більшості народів було пов'язане з позначенням неба, сонця, зірок. Він обґрунтував тезу, що верховне божество мало однакоvu назву в різних релігійних віруваннях народів. Наприклад: санскритське – Дяус, те саме, що грецьке – Зевс (Зеус), римське – Йові, германське – Тіу – усі ці назви означають одне – «батько, який перебуває на небі».

Саме з М. Мюллером пов'язують появу порівняльного релігієзнавства, саме йому належить розкриття сутності порівняльного підходу у вивченні релігії.

У чому ж полягає суть компаративістики? Щоб зрозуміти ту чи іншу релігію, треба виявити її найдавнішу форму і порівняти з іншими поглядами та уявленнями.

Звідси кредо всіх дослідників-релігієзнавців: «Той, хто знає лише одну релігію, не знає жодної».

Систематичну форму компаративістському аналізу релігій та їх розгляду в історичній перспективі надали голландський пастор Реформаторської церкви К. Тіле (праці «Основні принципи науки про релігію», «Релігія зороастризму») і Шантепі де ла Соссе, який вивчав авестійську, асирійську, єгипетську мови і вірування різних народів. М. Мюллер, К. Тіле, П. Шантепі де ля Соссе деякими дослідниками визнаються засновниками релігієзнавства як автономної дисципліни наукового знання. Через їхні ідеї з'являються дослідження історичного характеру, в яких з'ясовуються походження, еволюція конкретних форм релігії, захоплення аналітичними розвідками релігії. У Лейденському (1877 р.) і Амстердамському (1878 р.) університетах були відкриті перші кафедри історії і філософії релігії, які й очолили К. Тіле і Шантепі де ла Соссе.

У 1897 р. у Стокгольмі відбувся I Всесвітній конгрес релігієзнавців, на якому серед іншого був затверджений статус релігієзнавства як самостійної дисципліни гуманітарного знання.

На зламі XIX – XX ст. можна відстежити дві форми функціонування релігієзнавства: академічне (світське) і конфесійне.

Академічне релігієзнавство. Представники академічного релігієзнавства розглядають релігію як історичне явище, що функціонує в еволюції людства. В дослідженнях цього напрямку релігія – це складова людської культури, одна із форм духовного засвоєння дійсності. Спирання на сциєнтистський (наука, знання) підхід враховуються обґрунтовані положення сумісних наук. Характерна орієнтація на дотримання принципу нейтральності до власної чи будь-якої іншої релігії.

Представники академічного релігієзнавства: М. Еліаде, Ж. Дюмезіль, Р. Суїнберн, О. Плантінга, Й. Лукач, Р. Лапатацоні.

Конфесійне релігієзнавство. Характерне дослідження релігії як особистісного феномена з акцентом на виявлення релігійного досвіду. Питання сутності релігійних традицій розглядається дещо побіжно. Також властивий детальний аналіз проявів «своєї релігії», її впливу та взаємозв'язків. «Своя релігія» розглядається як «істина Божа», чужі традиції демонструються як такі, що не відповідають істині, з'ясовуються недоліки таких вірувань. Інші релігії мають теж багато корисного, на думку представників конфесійного релігієзнавства, однак у майбутньому вони перетворяться на «їхню релігію», так як є «недосконалыми». Представникам цього напрямку релігієзнавства характерна конфесійна упередженість. Сциєнтизм (спирання на наукові знання) враховується, але у дослідженнях робиться акцент на релігійному досвіді, одкровенні, релігійному авторитеті. Логіка вивчення релігійних проблем впливає з феномена віри, який сприймається як істина.

Представники конфесійного релігієзнавства: Р. Отто, Е. Трельч, Дж. Хік, Н. Сьодерблом, О. Мень [Кучера, 2016, с. 6-8].

Релігієзнавство належить до складних за структурою, багатоаспектних полідисциплінарних галузей знань. Його предметом є об'єктивні закономірності виникнення, становлення, розвитку та функціонування релігій, їх структурні особливості, різноманітні феномени, взаємозв'язки і взаємодія релігії з іншими

галузями знань. Воно охоплює не тільки трансцендентні, що ґрунтуються на вірі у потойбічне, але й світські та громадянські релігії.

Світські релігії – віровчення, які наділяють надприродними властивостями осіб (вождів) націй, держав.

Найчастіше вони формуються в тоталітарних державах і пов'язані з обожнюванням їх правителя, в імперіях, у яких нав'язується обожнювання народузавойовника (культ імператора Риму, культ вождів марксизму-ленінізму). Нерідко причиною їх появи є підневільне становище народів, боротьба за національне і політичне звільнення.

Громадянські (цивільні) релігії – релігійна єдність громадян певної країни, незалежно від їх конфесійної належності.

Вони закликають усіх громадян поклонитися Всевишньому, їх Бог – позаконфесійний, але віра в нього є обов'язковою для всіх громадян. Об'єктом релігієзнавства є стан людини, який виражає її єдність із трансцендентним, свідчить про її самовизначення у світі.

Предмет релігієзнавства значно ширший за його об'єкт. Він постійно розвивається, розростаючись за обсягом, змінюючись за структурою. Головним для нього є вироблення універсальних понять і теорій науки про релігію. Ця особливість релігієзнавства спричинилася до того, що його наукові пошуки та результати досліджень активно використовують історія, культурологія, психологія, правознавство, мовознавство, фольклористика, етнографія, мистецтвознавство, інші науки, які аналізують релігію крізь призму своїх інтересів. У своїх дослідженнях релігієзнавство неминуче звертається до філософсько-світоглядних поглядів на людину, світ, суспільство, спирається на історію природничих і суспільних наук, наукове тлумачення феномену релігії [Лубський, 2005, с. 11-12].

Висновки. Релігієзнавство, яке, зокрема, досліджує вплив релігійного світогляду на моральні якості людини, хоч і відносно молода наука, проте має широкий діапазон проблем для подальшого вивчення.

Список використаних джерел та літератури

- Абрамович, С., Тілло М., Чікарькова М., 2004. *Релігієзнавство*, Київ: Декор.
- Амброзіно, Б., 2021. *Релігійний інстинкт. Чи є віра в бога неминучим наслідком еволюції?* [Електронний ресурс]: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-56366077>
- Виндельбанд, В., 1995. *Философия культуры и трансцендентальный идеализм, Культурология. XX век*, Москва: Юрист.
- Кучера, Т. М., 2016. *Релігієзнавство*, Київ: КНЕУ.
- Лубський, В. І., Теремко, В. І., Лубська, М. В., 2005. *Релігієзнавство*, Київ: Академвидав (Альма-матер).
- Пивоварова, Н. П., 2014. Проблема інтерпретації та операціоналізації термінів «релігія», «віра», «релігійність»: огляд наукових підходів, *Український соціум*, 1, 44-55.
- Шлейермахер, Ф. Д., 1994. *Речи о религии к образованным людям ее презирающим*, СПб.: АО «Алетейя».
- Юнг, К. Г., 1991. *Архетип и символ*, Москва: Ренессанс.
- Oviedo, L., 2019. *Religion, Scientific Study of*. Retrieved from: <https://inters.org/religion-scientific-study>
- Segal, R., Smart, N. *Study of religion*. Retrieved from: <https://www.britannica.com/topic/study-of-religion>

Templeton Religion Trust. How can we transform religious diversity from a troublesome fact we're stuck with and simply have to learn to tolerate into a positive asset? Retrieved from: https://templetonreligiontrust.org/areas-of-focus/?gclid=CjwKCAiA0cyfBhBREiwAAAtStHOSYTKSqbjBgvP6keRwjX_x9kcrPNrXbPwIgaJjQaiccSC_RSbPOahoCF0EQAvD_BwE

Thigpen, C. L., Johnson, C., Funk, C., 2020. *On the Intersection of Science and Religion*. Retrieved from: <https://www.pewresearch.org/religion/2020/08/26/on-the-intersection-of-science-and-religion/>

References

Abramovych, S., Tillo M., Chikarkova M., 2004. *Relihiieznavstvo [Religious studies]*, Kyiv: Dekor. [in Ukrainian].

Ambrozino, B., 2021. *Relihiinyi instynkt. Chy ye vira v boha nemynuchym naslidkom evoliutsii? [Religious instinct. Is belief in God an inevitable consequence of evolution?]* Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-56366077> [in Ukrainian].

Kuchera, T. M., 2016. *Relihiieznavstvo [Religious studies]*, Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].

Lubskiy, V. I., Teremko, V. I., Lubska, M. V., 2005. *Relihiieznavstvo [Religious studies]*, Kyiv: Akademydav (Alma-mater). [in Ukrainian].

Oviedo, L., 2019. *Religion, Scientific Study of*. Retrieved from: <https://inters.org/religion-scientific-study> [in English].

Pyvovarova, N. P., 2014. Problema interpretatsii ta operatsionalizatsii terminiv «relihiia», «vira», «relihiinist»: ohliad naukovykh pidkhodiv [The problem of interpretation and operationalization of the terms “religion”, “faith”, “religiosity”: a review of scientific approaches], *Ukrainskyi sotsium*, 1, 44-55. [in Ukrainian].

Segal, R., Smart, N. *Study of religion*. Retrieved from: <https://www.britannica.com/topic/study-of-religion> [in English].

Shlejermaher, F. D., 1994. *Rechi o religii k obrazovannym lyudyam ee prezirayushim [Speech about religion to educated people who despise it]*, SPb.: AO «Aletejya». [in Russian].

Templeton Religion Trust. How can we transform religious diversity from a troublesome fact we're stuck with and simply have to learn to tolerate into a positive asset? Retrieved from: https://templetonreligiontrust.org/areas-of-focus/?Gclid=cjwKCAiA0cyfBhBREiwaatsthosytksqbjbgvp6kerwjx_x9kcrpnrxbpwigajjqaiccsc_rsboahocf0eqavd_bwe [in English].

Thigpen, C. L., Johnson, C., Funk, C., 2020. *On the Intersection of Science and Religion*. Retrieved from: <https://www.pewresearch.org/religion/2020/08/26/on-the-intersection-of-science-and-religion/> [in English].

Vindelband, V., 1995. *Filosofiya kultury i transcendentalnyj idealizm [Philosophy of culture and transcendental idealism]*, *Kulturologiya. XX vek*, Moskva: Yurist. [in Russian].

Yung, K. G., 1991. *Arhetip i simvol [Archetype and symbol]*, Moskva: Rennans. [in Russian].

FORMATION OF RELIGIOUS STUDIES AS A SCIENCE

Mariia Polyvach

Candidate of Historical Sciences,

Senior Lecturer of the Department of Journalism and Language Communication,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. *The article examines the interaction and influence of science and religion on each other. Different opinions of researchers on this issue are given. So, for example, according to evolutionary psychology researcher Robin Dunbar, religion evolved as a way to allow many people to simultaneously participate in activities that produce endorphins. Many religious rituals, such as song, dance, and taking different positions for prayer, “are extremely good activators of the endorphin system”, he notes. A new perspective on the study of science and religion by the theological anthropologist Luis Oviedo is noted, who notes that the new scientific study of religion knows, basically, three main directions, quite related to each other and often complementing each other, but each sometimes goes its own way ways: cognitive and psychological; evolutionary biologist; and neurological. The article illustrates the history of the formation of a new science – religious studies, which was formed in Europe in the second half of the 19th century,*

---

although separate knowledge about religion began to appear in ancient times – in China, India, Greece. As a system of scientific views, religious studies appeared on the border of philosophy, psychology, sociology, anthropology, ethnography, archeology, linguistics, comparative mythology, folkloristics and other fields of knowledge. The reasons for the emergence of this science are indicated, namely: firstly, the process of differentiation of scientific knowledge, which covered the spiritual climate of the society at that time, was carried out not without the influence of positivism. Secondly, this process is connected with the need to systematize and organize the accumulated knowledge about religion. The founder of religious studies is the English historian-ethnographer Edward Barnett Tylor (1832 – 1917), who studied the beliefs of primitive peoples, the cause of the appearance and features of animism, the connection between primitive religions and developed religious systems, and initiated a cultural approach to the analysis of religion. The most famous of his works are “Primitive Culture” and “Anthropology”.

Key words: religion, religious studies, science, faith, God, knowledge, Edward Barnett Tylor.